

УДК 376.1:364.026

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2020.77.44>

Фіголь Н. А.

ІНКЛЮЗИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ПЕДАГОГА: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті охарактеризовано сутність понять «компетентність», «професійна компетентність», «інклюзивна компетентність» як складників професійної компетентності вчителя. З'ясовано, що єдність теоретичної і практичної готовності фахівця до виконання професійних функцій є професійною компетентністю. Інклюзивна освіта визначається як система освітніх послуг, що ґрунтується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права здобувати її за місцем проживання. Інклюзивна компетентність трактується як рівень знань і вмінь, необхідних для виконання професійних функцій в умовах інклюзивного навчання.

Виокремлено компоненти інклюзивної компетентності (мотиваційний, когнітивний, операційний та рефлексивний). З'ясовано сутність кожного з компонентів інклюзивної компетентності:

– мотиваційний компонент інклюзивної компетентності визначає спрямованість, систему мотивів, потреб, цінностей особистості педагога, є детермінантою професійної компетентності й фактором її успішного формування;

– когнітивний компонент інклюзивної компетентності майбутнього педагога вможливує цілісність уявлень про соціально-педагогічну діяльність, активізує пізнавальну роботу особи, сприяє розвиткові та збагаченню когнітивного досвіду;

– рефлексивний компонент інклюзивної компетентності виявляється в здатності усвідомлювати основи власної діяльності, у процесі якої оцінюють та переосмислюють свої здібності, особистісні досягнення, а також у свідомому контролі результатів професійних дій, аналізі реальних ситуацій. Рефлексія вможливує самопізнання, самоконтроль, саморегуляцію та власний саморозвиток;

– операційний компонент інклюзивної компетентності – це здатність виконувати конкретні професійні завдання соціально-педагогічної діяльності, застосовувати способи й досвід успішного сприяння процесові інклюзії дітей та молоді з особливими потребами в соціум загальноосвітнього закладу тощо.

Обґрунтовано критерії та доцільність включення інклюзивної компетентності до складу професійних компетентностей як спеціальної компетентності.

Ключові слова: компетентність, компетентність педагога, інклюзія, інклюзивна компетентність.

Відповідно до Конвенції ООН про права дитини Україна посилила увагу до проблем дітей із порушеннями психофізичного розвитку і тому здійснює цілеспрямовані кроки для створення максимально сприятливих умов для їх інтеграції та соціалізації. Особливістю сьогодення є реорганізація системи спеціальної освіти на демократичних і гуманістичних засадах, створення в країні альтернативних моделей психолого-педагогічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами, вирішення питань реалізації їх права на вільний вибір форм навчання, рівня і діапазону освітніх потреб, розробка технологій корекційно-реабілітаційної роботи з цією категорією дітей. Тому актуальною є підготовка педагогів, які є компетентними у таких умовах освітнього середовища.

Накопичений досвід інклюзивної освіти в Європі та в Україні показує, що першочерговим завданням і стратегічною метою професійної освіти є формування інклюзивної компетентності у педагогів як складника їх професії.

Створений інклюзивний освітній простір не може бути ефективним без відповідного рівня професійної компетентності педагогів. Тому виникає необхідність з'ясувати суть, складники професійної компетентності, а також дослідити місце інклюзивної компетентності в системі професійної компетентності учителя.

Наукові розвідки вітчизняних фахівців розкривають: філософію інклюзивного навчання та концептуальні аспекти інклюзивної освіти (В. Кремінь, Н. Софій, Ю. Найда та інші); вивчення проблем інклюзивного навчання та впровадження його в освітній простір (В. Бондар, М. Ворон, Л. Даниленко, М. Деркач, Н. Дятленко, С. Єфімова, В. Засенко, Н. Коломінський, А. Колупаєва, І. Кузава, Ю. Найда, П. Придатченко, Ю. Рибачук, М. Сварник, Г. Сіліна, Н. Слободянюк, Н. Софій, О. Таранченко та ін.). Особливості формування професійної компетентності обґрунтовано в наукових працях І. Беха, А. Маркової, В. Сластьоніна, І. Хафізулліної, А. Хуторського.

Мета нашого дослідження полягає у розкритті феномену інклюзивної компетентності як інтегральної характеристики сучасного учителя.

Спочатку з'ясуємо значення терміну «компетентність». Звернення до довідкової літератури дає можливість конкретно розглянути цей феномен. Зокрема, у «Сучасному тлумачному словнику української мови» [7, с. 224] та «Новому тлумачному словнику української мови» [4, с. 552] дається визначення поняття «компетентний» як той, що «має достатні знання у певній галузі, який із чим-небудь добре обізнаний; тямущий».

Єдність теоретичної і практичної готовності фахівця до виконання професійних функцій є професійною компетентністю, яка характеризує не тільки його діяльність, а й самого фахівця як суб'єкта в його самостійній, відповідальній та ініціативній взаємодії із соціальним світом. Тому професійна компетентність інтегрує професійні й особистісні якості людини, спрямовує їх на опанування знань і практичних навичок у прогнозуванні, плануванні й реалізації професійної діяльності, активізує фахівця в розвитку особис-

тих здібностей, у прагненні до самореалізації у професійній діяльності вже в період навчання у вищому навчальному закладі.

У вітчизняній науковій літературі до поняття компетентності в основному включають певну сукупність знань та умінь, а також певний досвід їх використання. В англійських словниках на перший план виходить категорія «здатність до дії» як умінь використовувати знання у практичній діяльності, як певні стратегії для реалізації творчого потенціалу особистості. Під професійною компетентністю педагога розуміють особистісні можливості вчителя, які дозволяють йому самостійно й ефективно реалізувати цілі педагогічного процесу. Бути компетентним – значить уміти мобілізувати у цій ситуації набуті знання і досвід. Компетентність не може бути ізольована від конкретних умов її реалізації. Вона органічно пов'язує одночасну мобілізацію знань, умінь і способів поведінки, спрямованих на умови конкретної діяльності [2, с. 142].

Таким чином, можна узагальнити, що професійна компетентність учителя є інтегрованим показником його теоретичної і практичної підготовленості до виконання професійної діяльності, пов'язаної з вихованням і навчанням іншої людини.

Інклюзія – це особливий навчально-виховний процес та постійний пошук ефективніших шляхів задоволення індивідуальних потреб усіх дітей.

Інклюзія пов'язана з визначенням перешкод та їх подоланням. Відповідно, вона включає проведення комплексної оцінки, збір інформації з різноманітних джерел для розробки індивідуального плану розвитку і реалізації його на практиці [1, с. 14].

Інклюзивна освіта – це система освітніх послуг, що базується на принципі забезпечення основного права дітей на освіту в умовах загальноосвітнього навчального закладу і права навчатися за місцем проживання [1, с. 15]. Метою інклюзивної освіти є забезпечення рівного доступу до якісної освіти в умовах загальноосвітнього навчального простору, пристосованого до задоволення особливих освітніх потреб кожної людини; створення умов для вдосконалення системи освіти і соціальної реабілітації дітей з особливими освітніми потребами через упровадження інноваційних технологій, зокрема інклюзивного навчання.

Чимало педагогічних досліджень присвячено формуванню професійної компетентності та ключових компетенцій фахівця, натомість процес формування інклюзивної компетентності суб'єктів освітнього процесу досі не був предметом спеціального вивчення. У науковій літературі сформульована сутність поняття «інклюзивна компетентність» як рівень знань і умінь, необхідних для виконання професійних функцій в умовах інклюзивного навчання, та розглянуті проблеми формування інклюзивної компетентності у майбутніх учителів інтегрованих шкіл [8].

Інклюзивна діяльність передбачає повноцінне включення дитини з особливими освітніми потребами в освітній процес школи, у навчальну діяльність на уроці, у життя класу й школи в позаурочний час. Для цього інклюзивна діяльність учителя передбачає адаптацію освітнього простору: диференціювання навчального процесу, розробка для кожної дитини індивідуального навчального плану, підбір відповідного навчально-дидактичного забезпечення, застосування найбільш ефективних традиційних й адекватних новітніх технологій навчання. Вчитель інтегрованої школи має зробити так, щоб були враховані потреби й особливості кожної дитини, як з особливими освітніми потребами, так і здорової. Обов'язковим складником інклюзивної діяльності є вивчення, накопичення і розповсюдження передового педагогічного досвіду в сфері інклюзії [1, с. 38–45].

Для дослідження видається цікавою інклюзивна компетентність як результат підготовки майбутнього вчителя до професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання. Під інклюзивною компетентністю ми будемо розуміти вид професійної компетентності, що забезпечує ефективне здійснення інклюзивної діяльності. Відзначимо, що інклюзивна компетентність може бути сформована тільки в процесі здійснення студентами інклюзивної діяльності, яка повинна пронизувати весь освітній процес у закладі вищої освіти. Отже, наведене вище є підґрунтям для визначення змісту інклюзивної компетентності майбутнього вчителя.

Наразі у світі загалом та в Україні зокрема досить актуальним є процес упровадження в освітній простір інклюзивного навчання, адже кожна дитина з особливими освітніми потребами, незалежно від стану здоров'я, наявності фізичного чи інтелектуального порушення, має право на одержання освіти, якість якої не повинна відрізнятися від освіти для здорових дітей.

Донедавна в Україні навчання дітей з особливими освітніми потребами здійснювалося переважно в школах-інтернатах, що призводило до соціальної ізоляції цих дітей і усунення батьків від їх виховання. Унаслідок цього випускники навчальних закладів інтернатного типу зазнавали труднощів у подальшій інтеграції в соціум. Водночас багато дітей, що знаходяться під патронатом системи спеціальної освіти, можуть навчатися в загальноосвітніх навчальних закладах. Ураховуючи загальноосвітній підхід до навчання дітей з особливими освітніми потребами, які навчаються разом з однолітками, які нормально розвиваються, українська педагогіка робить кроки, спрямовані на зміни в освіті, пов'язані з включенням дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітні навчальні установи.

Такий підхід допоможе окреслити місце інклюзивної компетентності в структурі професійної компетентності. Сутність поняття «інклюзивна компетентність» обґрунтована в працях С. Максимюк, Н. Мойсеюк, Т. П'ятакової, І. Хафізуліної, М. Чайковського. Інклюзивна компетентність потрактована як рівень знань і умінь, необхідних для виконання професійних функцій в умовах інклюзивного навчання; як необхідний

обсяг знань та вмінь, утілених у здатності виконувати професійні функції, зважаючи на особливі потреби молоді, яка має вади здоров'я, та інтегрувати їх у середовище загальноосвітнього закладу, створюючи умови для розвитку й саморозвитку [6]; як інтегральна характеристика педагога (учителя, асистента), що впливає на здатність розв'язувати професійні завдання в умовах інклюзивного підходу до освітньої діяльності [5, с. 93–98].

Інклюзивна компетентність містить сукупність взаємопов'язаних компонентів: мотиваційного, когнітивного, операційного, рефлексивного. Так, дослідниця І. Хафізулліна виокремлює в структурі інклюзивної компетентності змістові компоненти, що кваліфіковані як здатність усвідомлювати зміст професійної діяльності в умовах інклюзивного навчання, та функційні компоненти, що характеризують функційну сферу та постають як сукупність умінь, які сприяють виконанню професійних завдань у освітньому процесі [8].

Проаналізувавши наукові джерела з проблеми інклюзивної компетентності учителя, ми беремо за основу твердження Т. Соловей і М. Чайковського, які розрізняють такі *компоненти* інклюзивної компетентності: *мотиваційний, когнітивний, операційний і рефлексивний*.

Мотиваційний компонент інклюзивної компетентності визначає спрямованість, систему мотивів, потреб, цінностей особистості педагога, є детермінантою професійної компетентності й фактором її успішного формування. Рівень сформованості мотивації впливає на розвиток інших компонентів професійної компетентності. Мотивація передбачає гуманістичні ціннісні орієнтації, позитивну орієнтацію на діяльність в умовах включення дітей з особливими потребами в соціальне середовище здорових ровесників, сукупність мотивів (соціальних, пізнавальних, професійних, особистісного розвитку й самоутвердження тощо), спрямованих на процес інклюзії.

Когнітивний компонент інклюзивної компетентності майбутнього педагога визначає цілісність уявлень про соціально-педагогічну діяльність, активізує пізнавальну роботу особи, сприяє розвитку та збагаченню когнітивного досвіду. Цей компонент описують як здатність сприймати, опрацьовувати у свідомості, зберігати в пам'яті та відтворювати в потрібний момент інформацію для розв'язання тих чи тих теоретичних і практичних завдань. В основі лежать наукові професійні знання про інноваційні інтеграційні процеси у сфері освіти людей з особливими потребами; основи розвитку особистості; анатомо-фізіологічні, вікові, психологічні та індивідуальні риси нормальних дітей і молоді та з різними порушеннями в розвитку; основи соціально-педагогічного впливу на процес саморозвитку вихованців, стимулювання позитивної самореалізації в усіх можливих сферах діяльності; базові закономірності взаємодії людини з особливими потребами й суспільства.

Рефлексивний компонент інклюзивної компетентності виявляється в здатності усвідомлювати основи власної діяльності, у процесі якої оцінюють та переосмислюють свої здібності, особистісні досягнення, а також у свідомому контролі результатів професійних дій, аналізі реальних ситуацій. Рефлексія вможливила самопізнання, самоконтроль, саморегуляцію та власний саморозвиток. У системі інклюзивної компетентності рефлексія тлумачиться як здатність до аналізу в процесі професійної діяльності, що спрямована на інклюзію дітей і молоді з особливими потребами в соціум загальноосвітнього закладу та передбачає аналіз стану реалізації ідей процесу інклюзії, власного досвіду й досвіду колег у досягненні інклюзії дітей та молоді з особливими потребами в соціум загальноосвітнього закладу в процесі професійної діяльності, вибір оптимального варіанта розв'язання різних соціально-педагогічних ситуацій у процесі інклюзії; адекватне оцінювання результатів власної соціально-педагогічної діяльності, уміння визнавати власні помилки і здатність їх долати; потреби в професійному й особистісному зростанні та підвищенні рівня інклюзивної компетентності.

Операційний компонент інклюзивної компетентності – це здатність виконувати конкретні професійні завдання соціально-педагогічної діяльності, застосовувати способи й досвід успішного сприяння процесові інклюзії дітей та молоді з особливими потребами в соціум загальноосвітнього закладу, розв'язувати соціально-педагогічні ситуації, використовувати прийоми самостійного виконання професійних завдань, провадити пошуково-дослідницьку діяльність [6, с. 223].

Стан готовності вчителя до соціально-педагогічної діяльності у загальноосвітній школі в умовах інклюзивної освіти визначається критеріями інклюзивної готовності.

Критерії готовності до інклюзивної діяльності:

- усвідомлення необхідності виконувати соціально-педагогічну діяльність;
- готовність до подолання невдач;
- упевненість у тому, що виконувана діяльність принесе позитивні результати;
- знання фахових і методичних матеріалів;
- здатність до професійної рефлексії;
- наявність реактивного мислення для розв'язання нестандартних ситуацій;
- схильність до творчості;
- наявність особистісно значущих якостей, необхідних для виконання соціально-педагогічної діяльності в умовах інклюзивної освіти;
- бажання допомогти розкрити потенціал учнів [1; 2; 8].

У руслі порушеної проблеми оновлення системи освіти потрібен фахівець нового покоління, спроможний працювати в інклюзивному освітньому середовищі. Тому інклюзивну компетентність слід включити до складу професійної компетентності.

Висновки. Широке впровадження ідеї інклюзії в загальноосвітні школи України значною мірою залежить від кваліфікації педагогічних кадрів. У цьому ракурсі особливого значення набуває проблема формування інклюзивної компетентності майбутнього вчителя, що є інтегрованим особистісним утворенням. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у пошуку дієвих механізмів та умов, які сприятимуть формуванню інклюзивної компетентності у майбутніх педагогів.

Використана література:

1. Бойчук Ю. Д., Бородіна О. С., Микитюк О. М. Інклюзивна компетентність майбутнього вчителя основ здоров'я: монографія. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2015. 117 с.
2. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи: монографія. Київ : «Самміт-Книга», 2009. 326 с.
3. Концепція розвитку інклюзивної освіти: Наказ МОН від 01.10.2010 № 912. URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya>.
4. Новий тлумачний словник української мови: у 3 т./ авт.-уклад. В. В. Яременко, О. М. Сліпушко. Київ : «Аконіт», 2003. Т. 1. 874 с.
5. П'ятакова Т. С. Розвиток інклюзивної компетентності вчителя: швейцарський досвід. *Порівняльно-педагогічні студії*. 2012. № 1 (11). С. 93–98.
6. Соловей Т. В., Чайковський М. Є. Змістовні компоненти професійної компетентності соціального працівника інклюзивного закладу освіти. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. Хмельницький, 2013. № 1 (7). С. 220–224.
7. Сучасний тлумачний словник української мови / авт.-уклад. Л.П. Олексієнко, О. Л. Кобза. Київ : «Кобза», 2002. 544 с.
8. Хафизулина И. Н. Формирование инклюзивной компетентности будущих учителей в процессе профессиональной подготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13 00 08 «Теория и методика профессионального образования». Астрахань. 2008. 21 с.

References:

1. Bojčuk Ju. D., Borodina O. S., Mykytjuk O. M. (2015) *Inklyuzivna kompetentnist' majbutn'oho včytelja osnov zdorovja: monohrafiya* [Inclusive competence of the future teacher of basics of health: a monograph]. Kharkiv: XNPU im. H. S. Skovorody. 117 p. [in Ukrainian]
2. Kolupaeva A. A. (2009) *Inklyuzivna osvita: realii ta perspektvyv: monohrafiia* [Inclusive education: realities and prospects: a monograph]. K.: «Sammit-Knyha». 326 p. [in Ukrainian]
3. *Kontseptsiia rozvytku inklyuzivnoi osvity* [The concept of inclusive education]: Nakaz MON vid 01.10.2010 # 912 URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-kontseptsii-rozvitku-inklyuzivnogo-navchannya> [in Ukrainian].
4. Yaremenko V. V., Slipushko O.M. (2003) *Novyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy: u 3 t.* [New explanatory dictionary of the Ukrainian language: in 3 volumes]. K.: «Akonit», Vol. 1. 874 p. [in Ukrainian]
5. Piatakova T. S. (2012) *Rozvytok inklyuzivnoi kompetentnosti vchytelia: shveitsarskyi dosvid* [Development of inclusive teacher competence: Swiss experience]. *Porivnialno-pedahohichni studii*. No 1 (11). P. 93–98. [in Ukrainian]
6. Solovei T. V., Chaikovskiy M.Ye. (2013) *Zmistovni komponenty profesiinoi kompetentnosti sotsialnoho pratsivnyka inklyuzivnoho zakladu osvity* [Content components of professional competence of a social worker of an inclusive educational institution]. *Zbirnyk naukovykh prats Khmelnytskoho instytutu sotsialnykh tekhnolohii Universytetu «Ukraina»*. Khmelnytskyi. No 1 (7). P. 220–224. [in Ukrainian]
7. Oleksiienko L. P., Kobza O. L. (2002) *Suchasnyi tлумачnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Modern explanatory dictionary of the Ukrainian language] K.: «Kobza», 544 p. [in Ukrainian]
8. Khafyzulina Y. N. (2008) *Formyrovanye ynklyuzivnoy kompetentnosti budushchyykh uchyteley v protsesse professyonal'noy podhotovky* [Formation of inclusive competence of future teachers in the process of professional training] (PhD Thesis). Astrakhan': 21 p. [in Russian]

Fihol N. A. Inclusive teacher competence: theoretical aspect

The article describes the essence of the concepts «competence», «professional competence», «inclusive competence» as components of professional competence of a teacher. It was found that the unity of theoretical and practical readiness of a specialist to perform professional functions is a professional competence. Inclusive education is defined as a system of educational services based on the principle of ensuring the basic right of children to education and the right to receive it at the place of residence. Inclusive competence is interpreted as the level of knowledge and skills required to perform professional functions in an inclusive learning environment.

The components of inclusive competence (motivational, cognitive, operational and reflexive) are singled out. The essence of each of the components of inclusive competence is clarified:

- *the motivational component of inclusive competence determines the direction, system of motives, needs, values of the teacher's personality, is a determinant of professional competence and a factor of its successful formation;*
- *the cognitive component of the inclusive competence of the future teacher enables the integrity of ideas about socio-pedagogical activities, activates the cognitive work of the person, promotes the development and enrichment of cognitive experience;*
- *the reflective component of inclusive competence is manifested in the ability to understand the basics of their own activities, during which they evaluate and rethink their abilities, personal achievements, as well as in the conscious control of the results of professional actions, analysis of real situations. Reflection enables self-knowledge, self-control, self-regulation and one's own self-development;*
- *operational component of inclusive competence is the ability to perform specific professional tasks of socio-pedagogical activities, to apply methods and experience of successful promotion of the process of inclusion of children and youth with special needs in the society of a secondary school, etc.*

The criteria and expediency of including inclusive competence in the structure of professional competences as a special competence are substantiated.

Key words: competence, teacher competence, inclusion, inclusive competence.